

İNFORMASIYA MƏDƏNİYYƏTİ: ŞƏRHLƏR VƏ YANAŞMALAR

Aynurə Əsgərova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

aynure.edu@mail.ru

Açar sözlər: informasiya mədəniyyəti, Ginman, Hindle, Marçand, Davenport, Oliver, R.Əliquliyev.

Məqalədə informasiya mədəniyyəti haqqında alim və mütəxəssislərin rəy və yanaşmaları təhlil olunur. Dünya alimləri ilə yanaşı Azərbaycan alimlərinin R.Əliquliyev və R.Mahmudovanın informasiya mədəniyyətinə verdiyi təriflər yer alır. İnformasiya mədəniyyətinin geniş və dar mənada izahı verilir. Müxtəlif sahə mütəxəssislərinin və alimlərin yanaşmaları əsasında informasiya mədəniyyətinin elementləri, növləri, göstəriciləri, informasiya mədəniyyətinin formalaşması şərh olunur. Adrian Kari və Karolayn Murun "İnformasiya Mədəniyyətinin Qiymətləndirilməsi - Kəşfiyyat Modeli" adlı məqaləsinə və Alberto Acerbinin "Rəqəmsal əsrdə mədəni təkamül" kitabına istinad edilir. Süni intellektin insan təcrübəsini yenidən formalaşdırdığı bildirilir. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasında informasiyalaşma prosesinin mühüm rolu, informasiyalaşmanın məqsədi və başlıca vəzifəsi, informasiya təlabatı, informasiya resursu, informasiya fəaliyyəti haqqında məlumat verilir. İnformasiya mədəniyyətinin formalaşması probleminin dünya üçün aktual olduğu diqqətə çatdırılır. Bu mövzunun hərtərəfli araşdırılmasının mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyi bildirilir.

ИНФОРМАЦИОННАЯ КУЛЬТУРА: ИНТЕРПРЕТАЦИИ И ПОДХОДЫ

Айнура Аскерова

Ключевые слова: информационная культура, Джинман, Хиндл, Маршанд, Дэвенпорт, Оливер, Р. Алигулиев.

В статье анализируются мнения и подходы ученых и экспертов к понятию информационной культуры. Приводятся определения информационной культуры, предложенные как азербайджанскими исследователями Р. Алигулиевым и Р. Махмудовой, так и международными авторами. Описывается информационная культура в широком и узком

контексте. На основе мнений различных специалистов обсуждаются элементы, типы и показатели информационной культуры, а также процесс ее формирования. Ссылаются на статью Эдриана Кэри и Кэролайн Мур под названием «Оценка информационной культуры – модель исследования» и книгу Альберто Ачерби «Культурная эволюция в цифровую эпоху». Утверждается, что искусственный интеллект меняет человеческий опыт. Особое внимание уделяется значительной роли информатизации в этом процессе, включая цели, основные задачи, информационный спрос, ресурсы и деятельность. Подчеркивается актуальность вопроса формирования информационной культуры в глобальном масштабе и важность комплексных исследований в этой области.

INFORMATION CULTURE: INTERPRETATIONS AND APPROACHES

Aynura Asgarova

Keywords: information culture, Ginman, Hindle, Marchand, Davenport, Oliver, R. Aliquliyev.

The article analyzes the opinions and approaches of scholars and experts regarding information culture. It includes definitions of information culture provided by Azerbaijani scholars R. Aliquliyev and R. Mahmudova, alongside global scholars. The explanation of information culture is provided in both broad and narrow contexts. Based on the perspectives of various field specialists and researchers, the elements, types, and indicators of information culture, as well as the formation of information culture, are discussed. The article by Adrian Cary and Caroline Moore titled "Assessment of Information Culture – Exploration Model" and Alberto Acerbi's book "Cultural Evolution in the Digital Age" are referenced. It is stated that artificial intelligence is reshaping human experience. The article highlights the significant role of the process of informatization in the formation of information culture, along with its objectives and primary tasks, information demand, information resources, and information activities. It emphasizes the relevance of the issue of information culture formation on a global scale and notes the importance of comprehensive research on this topic.

Müasir dövrdə bir sıra tədqiqatçıların araşdırmalarında informasiya mədəniyyəti mövzusu aktualıq təşkil edir. İnformasiya mədəniyyəti insanın ümumi mədəniyyətinin bir hissəsi olub, mədəniyyətin digər komponentlərinin formalaşmasına müəyyən dərəcədə təsir göstərir. İnformasiya mədəniyyəti

insana istənilən növ informasiya ilə işləmək, həm gündəlik həyatında, həm də peşəkar fəaliyyətində bu informasiyadan səmərəli istifadə etmək imkanı yaradır. Elmi ədəbiyyatda informasiya mədəniyyəti ilə bağlı mütəxəssislərin müxtəlif şərhləri və yanaşmaları mövcuddur. Bəzi şərhçilərə görə informasiya mədəniyyəti– insanın informasiyanın qəbulu və mənimsənilməsi, yadda saxlanması, emalı, mühafizəsi və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, təqdim edilməsi, informasiyadan istifadə edərkən hüquqi və etik normalara əməl edilməsi, həmçinin zərərli informasiyadan qorunma üsulları ilə bağlı olan bilik və bacarıqlarıdır.

İnformasiya mədəniyyəti geniş mənada etnik və milli mədəniyyətlərin qarşılıqlı əlaqəsini, onların bəşəriyyətin ümumi təcrübəsində əlaqəsini təmin edən prinsiplər və mexanizmlər məcmusudur; sözün dar mənasında– nəzəri və praktiki məsələlərin həlli üçün informasiya ilə istinadın və onun istehlakçısına təqdim edilməsinin optimal yolları; istehsal, saxlama və məlumat ötürülməsinin texniki mühitinə təkmilləşdirilməsi mexanizmlərini; təlim sisteminin inkişafını, insanın informasiya vasitələrindən və məlumatlarından səmərəli istifadəyə hazırlanmasını əks etdirir[11].

Azərbaycan alimləri R.Əliquliyev və R.Mahmudova görə informasiya mədəniyyəti–informasiya tələbatını müəyyənləşdirərək lazımi informasiyanın axtarılıb tapılması, qəbulu, saxlanması, emal olunması, təhlili, təqdim olunması üçün müasir informasiya texnologiyalarından yüksək səviyyədə istifadə etmək bacarığı, eyni zamanda informasiya ilə işləyərkən onun təhlükəsizliyinin təmin edilməsi, məxfiliyinin qorunması, hüquqi və etik normalara əməl olunmasıdır [1].

Ginman informasiya mədəniyyətinə “maddi resursların transformasiyası ilə yanaşı intellektual resursların çevrilməsinin də davam etdirildiyi mədəniyyət” kimi tərif vermişdir. “Bu transformasiya növü üçün ilkin resurslar müxtəlif növ bilik və informasiyalardır. Əldə edilən məhsul, maddi fəaliyyətin müsbət fəaliyyət göstərməsi və inkişafı üçün zəruri olan emal olunmuş intellektual məhsuldur” [3].

Adrian Kari və Karolayn Mur informasiya mədəniyyəti ilə bağlı tədqiqatlarda tez-tez istinad edilən müəlliflərdir. Onların "İnformasiya Mədəniyyətinin Qiymətləndirilməsi - Kəşfiyyat Modeli" adlı məqaləsində informasiya mədəniyyəti– “əməliyyat və strateji uğurun əldə edilməsində məlumatın dəyərinin və faydasının tanındığı, məlumatın təşkilati qərarların qəbul edilməsinin əsasını təşkil etdiyi və informasiya texnologiyalarının effektiv informasiya sistemləri üçün bir vasitə kimi asanlıqla istifadə edildiyi bir mədəniyyət” kimi müəyyən edilir. Kari və Mur hesab edir ki, informasiya mədəniyyəti və təşkilat mədəniyyətinin sintezi biliyə əsaslanan təşkilata çevrilmə prosesinin tərkib hissəsidir. Təşkilat əvvəlcə informasiya mədəniyyətinin mənimsənilməsi zərurətini dərk edir, sonra etikanı çatdırır və informasiya mədəniyyətinin komponentlərini əks etdirmək üçün yenidən strukturlaşdırmaqla öhdəlik

nümayiş etdirir. Proses dinamikdir və informasiya mədəniyyətinin fəlsəfəsi və təcrübəsi normaya çevrilənə qədər davam edir. Bu mərhələdə informasiya mədəniyyəti artıq təşkilat mədəniyyətindən fərqlənir və təşkilat informasiyanın mövcudluğu və istifadəsinin gündəlik fəaliyyətə xas olduğu bir təşkilata çevrilmişdir. Kari və Mur informasiya mədəniyyətinin qiymətləndirilməsi üçün vacib olan altı elementi müəyyən edirlər:

- kommunikasiya axınları;
- təşkilatlararası tərəfdaşlıqlar;
- daxili mühit;
- informasiya sistemlərinin idarəedilməsi;
- informasiyanın idarə edilməsi
- proseslər və prosedurlar [7].

İnformasiya mədəniyyətinə dair skeptik və distopik yanaşmasında Bernard Stiegler böyük korporasiyalar tərəfindən dəstəklənən hazırki informasiya mədəniyyətinin ictimai həyatı degenerasiya etdiyini və pozduğunu iddia edir. Böyük korporasiyalar cazibədar və mürəkkəb alqoritmlərdən istifadə edərək istehlakçılığı təşviq etməklə insan təcrübəsini yenidən müəyyənləşdirir. Stiegler informasiya texnologiyalarını həm müalicə, həm də zəhər kimi başa düşülə bilən yunan sözü olan farmakon kimi təsvir edir [9].

Alberto Acerbinin “Rəqəmsal əsrdə mədəni təkamül” kitabında onlayn məkanların insan mədəniyyətinə inteqrasiyası müzakirə edilir, burada o, informasiya inqilabı nəticəsində dəyişdirilmiş insan təcrübəsinin bir neçə ölçüsünü təsvir edir. Acerbi naməlum istifadəçilər arasında qarşılıqlı əlaqənin qeyri-şəffaflığını və müxtəlif hadisələrin varlıq duyğumuzu dəyişdirdiyini iddia edir [10].

Amerikalı pedaqoq Uilyam Mitçelə görə [5], internetin yayılması və süni intellektin yaranması insanların öz kimliyini necə dərk etməsinə təsir edib. Mitçel bildirir ki, insan və maşın arasındakı ayrılıq artıq keçərli deyil. Hərtərəfli virtual şəbəkələr praktiki olaraq bioloji səviyyədə insanla birləşərək, kosmosda səpələnmiş bir kiborq kimi özünü dərk etməyə aparır. Zamanın necə təsəvvür edildiyi baxımından, səmərəli texnologiyalarla birləşən hiperəlaqə çoxlu sayda fəaliyyətin ekspedisiyasına səbəb oldu. Məkan baxımından, dünyanın demək olar ki, hər yerindən işləyən, ünsiyyət qura, istehlak edə və bir çox başqa hərəkətlər edə bilərsiniz. İstər-istəməz, bu dəyişikliklər insanların öz aralarında, təbiətlə qarşılıqlı əlaqəsini və öz mənlilik anlayışlarını necə tanıdıqlarını yenidən formalaşdırdı. Kiberməkanın çoxsaylı keyfiyyətləri arasında o, müəyyən dərəcədə gözlənilməzliyi ehtiva edir. Məsələn, süni intellekt yeni fəaliyyət üsullarını şərtləndirir və nəticədə insanların təcrübəsini yenidən formalaşdırır.

Hindle informasiya mədəniyyətini altı elementin təşkil etdiyini irəli sürür:

- üfüqi və şaquli olan informasiya axınları;

- fərdlərin öz işlərini görmək üçün lazım olan məlumatlara çıxışı var;
- qərarlar məlumatlı mülahizələrə əsaslanır;
- hər kəs informasiya idarəçiliyinə öz rolunun bir hissəsi kimi baxır;
- effektiv iş əlaqələri qurmaq üçün məlumat mübadiləsi;
- IT biznes nəticələrinə nail olmaq üçün bir vasitə kimi qəbul edilir.

Marçand informasiya mədəniyyətinin dörd növünü müəyyən etmişdir:

- funksional mədəniyyət: menecerlər məlumatdan başqaları üzərində təsir və ya güc tətbiq etmək vasitəsi kimi istifadə edirlər;
- mədəniyyətin paylaşılması: menecerlər və işəgötürənlər öz fəaliyyətlərini yaxşılaşdırmaq üçün məlumatdan istifadə etmək üçün bir-birlərinə etibar edirlər;
- sorğu mədəniyyəti: menecerlər və işçilər gələcəyi daha yaxşı başa düşmək və gələcək tendensiyalar/istiqamətlərə uyğunlaşmaq üçün etdiklərini dəyişdirmək yolları üçün məlumat axtarırlar;
- kəşf mədəniyyəti: menecerlər və işçilər böhran və köklü dəyişikliklərlə bağlı yeni anlayışlara açıqdırlar və rəqabətdə fasilələr yaratmaq yollarını axtarırlar.

Davenport informasiya mədəniyyətinin aşağıdakı növlərini fərqləndirir:

- açıq və ya qapalı;
- fakt yönümlü və ya şeyi və intuisiyaya əsaslanan;
- daxili və ya xaricə yönəlmiş;
- nəzarət etmək və ya səlahiyyət vermək;
- informasiya kanalları və ya media üçün üstünlüklərin olması.

Gillian Oliver Avstraliya, Honq-Konq və Almaniyada distant təhsil müəssisələrində informasiya mədəniyyəti ilə bağlı araşdırmasında, informasiyaya verilən dəyərlərin və ona münasibətin “informasiya mədəniyyəti”nin göstəriciləri olduğunu, və bu dəyərlərin təşkilat mədəniyyətinin müxtəlif təbəqələrində– milli, peşə, korporativ mədəniyyət daxilində qarşılıqlı təsirlər nəticəsində formalaşacağını iddia edirdi. Gillian Oliver hesab edirdi ki, informasiya mədəniyyəti müxtəlif səviyyələrdə baş verən təsirlərlə formalaşır– bəziləri digərlərinə nisbətən dəyişməyə daha açıqdır. O, aşağıdakı səviyyələri təklif edirdi:

Birinci səviyyə: təşkilatın informasiya mədəniyyətinin əsas və ya təməl təbəqəsi

- məlumata sübut kimi hörmət– hesabatlılıq məqsədi ilə məlumatın idarə edilməsi ehtiyacının tanınması və dərk edilməsi;
- informasiyaya bilik kimi hörmət– bilik və məlumatlılığın artırılması məqsədilə müəyyən məlumatların idarə edilməsi ehtiyacının tanınması və dərk edilməsi;
- məlumatı paylaşmağa hazır olma– təşkilat daxilində məlumat mübadiləsinin norma kimi qəbul edildiyi detallılıq səviyyəsi;

- məlumata güvən– bu məlumat üçün üstünlük verilən əsas mənbələrin, məsələn, fərdlərin və ya mətn resurslarının nəzərdən keçirilməsinə diqqət yetirəcək;
- dil tələbləri– istifadə olunan xüsusi simvollar ilə bağlı hər hansı məhdudiyyətlər, həmçinin məlumatın çoxdilli versiyaları üçün tələb olunur;
- regional texnoloji infrastruktur– xaricdə mövcud olan texnoloji infrastruktur təşkilat daxilində informasiya mədəniyyətinin ölçülərinə ciddi təsir edən amil olacaqdır.

İkinci səviyyə: iş yerində əldə edilə və ya genişləndirilə bilən məlumatların idarə edilməsi ilə bağlı işçilərin bacarıqları, bilikləri və təcrübəsi

- informasiya və kompüter savadlılığı da daxil olmaqla, informasiya ilə bağlı səlahiyyətlər;

• informasiya ilə bağlı ekoloji (ictimai və təşkilati) tələblər barədə məlumatlılıq.

Üçüncü Səviyyə:

- mövcud olan informasiya idarəçiliyi modeli (informasiya arxitekturası);
- məlumatı idarə etmək üçün yaradılmış təşkilati sistemlərə etibar etmək.

İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasında informasiyalaşma prosesinin mühüm rolu vardır. İnformasiyalaşma informasiyanın toplanmasının, işlənməsinin, axtarılmasının və yayılmasının mütəşəkkil, sosial-iqtisadi işlənməsinin və həyata keçirilməsi şəraitinin yaradılması prosesidir. İnformasiyalaşma prosesinin cəmiyyətdə prioritet yerlərdən birini tutmasına səbəb informasiya tələbatlarının artması, istehsalı və sosial idarəetmə sistemini informasiya ilə təmin etməklə yanaşı, həm də onun ictimai inkişafında mühüm rol oynaması ilə bağlıdır. İnformasiyalaşmanın başlıca vəzifəsi informasiya tələbatının ödənilməsi və vətəndaşların, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, ictimai birliklərin hüquqlarını təmin etməkdir. Məqsəd isə zəruri infrastruktur yaratmaqdır, çünki bunsuz heç bir səviyyədə və miqyasda mədəni, siyasi, iqtisadi sistemlərin fəaliyyəti mümkün deyildir. Burada söhbət, mədəni tərəqqi haqqında ənənəvi nəzəriyyələrdə informasiyanın rolunun dərk olunmasından gedir.

İnformasiya mədəniyyətinin formalaşmasının ilkin şərti kimi informasiya tələbatı götürülür. İnformasiyaya olan tələbat istehlakçı ilə informasiya sistemlərinin kompleks şəbəkələrinin yaradılmasını labüd edir. Hər bir fəaliyyət forması kimi, informasiya fəaliyyəti informasiya resurslarından yaradıcı və peşəkar istifadə tələb edir[2]. İnformasiya resursları deyilərkən, bir qayda olaraq, sosial əhəmiyyət kəsb edən və ictimai-siyasi praktikada istifadə olunan informasiya materiallarının, informasiya sənədlərinin, informasiya massivlərinin məcmusu başa düşülür. İnformasiya sistemlərində formal, yəni hüquqi mənada ayrıca sənədlər, yaxud sənədlər məcmusu informasiya resurslarıdır. Bütövlükdə informasiya resursları əmlakın tərkib elementi kimi vətəndaşların, dövlət hakimiyyəti orqanlarının, yerli idarəetmə strukturlarının, təşkilatların, müəssisə və ictimai birliklərin mülkiyyətində yerləşə bilər. İnformasiya

resursları mülkiyyəti hüquqi və resursların sahibləri arasında münasibətlər mülki qanunvericiliklə tənzimlənir. İnformasiya resursları özündə informasiya və bilikləri, konkret sahənin linqvistik vasitələrlə təsviri, həmçinin informasiya və biliklər əldə etməyi təmin etmək üçün informasiya və bilikləri ehtiva edir. Hər bir informasiya resursundan o zaman effektiv istifadə olunur ki, ondan potensial istifadə edənlərə, istehlakçılara resursun mövcudluğu, məzmunu və əldə etmək qaydası haqqında məlumat çatdırılsın. İnformasiya resurslarının inkişafında mühüm perspektiv istiqamətlərdən biri onların formalaşması və istifadə olunması proseslərinin avtomatlaşdırılmasıdır. Bu prinsip milli resursların inkişafının mühüm sahəsidir. İnformasiya resurslarını qorumaq və ondan səmərəli istifadə xüsusi və spesifik fəaliyyət növüdür. İnformasiya mədəniyyəti məhz informasiya fəaliyyəti ilə sıx bağlıdır. İnformasiya fəaliyyəti– informasiyanın toplanması, işənməsi, mühafizə olunması, axtarılması və yayılması, informasiya resursunun formalaşdırılması və əldə olunması zamanı həyata keçirilən proseslər və proseduraları nəzərdə tutur.

Elmi ədəbiyyata baxış zamanı informasiya mədəniyyəti ilə bağlı müxtəlif mütəxəssislər tərəfindən şərhlər və yanaşmalar mövcud olsa da, bu mövzunun hərtərəfli araşdırılması aktual əhəmiyyət kəsb edir. Çünki, yaşadığımız informasiya cəmiyyətinin reallıqları bunu tələb edir. Yazımızda mütəxəssislərin şərhləri və yanaşmaları əsasında informasiya mədəniyyətinin tərfi, informasiya mədəniyyətinin elementləri, növləri, göstəriciləri, informasiya mədəniyyətinin formalaşması, informasiyalaşma, informasiya tələbatı, informasiya resursları və informasiya fəaliyyəti barədə yığcam məlumat verməyə çalışdıq.

Ədəbiyyat

1. R.M.Əliquliyev, R.Ş.Mahmudova İnformasiya mədəniyyəti mahiyyəti və formalaşdırılması problemləri və həlli yolları. Bakı Universitetinin xəbərləri №1, 2008, 137-145 s.
2. В.Г.Кинелев Образование и цивилизация // Информатика и образование, 1996, № 5, 21–28 с.
3. M.Ginman Information culture and business performance. IATUL Quarterly: A Journal of Library Management and Technology, 2(2), 1988; 93-106 с.
4. T.H.Davenport Saving IT's Soul: Human-Centered Information Management. Harvard Business Review, 72(2), 1994; 119-131 s.
5. W.J. Mitchell E-topia: Urban Life, Jim—But Not as We Know It; MIT Press: Cambridge, MA, USA, 1999, 184 p.
6. D.Marchand, W.Kettinger, and Rollins J. Information orientation: The link to business performance. New York: Oxford University Press., 2001, 314 p.

7. A.Curry And C.Moore Assessing information culture: An exploratory model. International Journal of Information Management, 23 (2), 2003; 91-110 s.
8. G.Oliver Organizational Culture for Information Managers. Chandos Publishing., 2011, 178 p.
9. B.Stiegler The Age of Disruption: Technology and Madness in Computational Capitalism; Polity: Cambridge, UK, 2019, 380 p.
10. A.Acerbi Cultural Evolution in the Digital Age; Oxford University Press: Oxford, UK, 2020;
11. V.A.Kravets, V.N.Kuharenko Issues of formation of information culture, <http://www.ifap.ru/eng/projects/infolit.htm>